

Inleiding

Arbeidsparticipatie en informele zorg voor oud en jong

Het is al weer een aantal jaren geleden dat de WRR in zijn rapport 'Een werkend perspectief' (1990) de analyse maakte dat de lage arbeidsparticipatie in Nederland de achilleshiel van de nationale economie vormde. Deze analyse kreeg vrijwel overal bijval. Toename van de arbeidsparticipatie werd essentieel geacht voor het vergroten van het draagvlak voor de financiering van de collectieve sector. Politici en beleidmakers constateren sindsdien bij herhaling dat de Nederlandse arbeidsparticipatie nog steeds achterloopt bij de EG en de OESO-gemiddelden (met name in aantallen gewerkte uren). Daarom moeten vrouwen, ouderen en wao'ers meer gaan participeren in het arbeidsproces. Niettemin gaat de uitstoot van mannelijke 55+ en zelfs 50+ onverminderd voort. Hun arbeidsparticipatie neemt in ijl tempo af; van de 55-60 jarigen werkt nog 31%, van de 60-65 jarigen nog 11% (WRR, 1990). Daarentegen neemt de arbeidsparticipatie van vrouwen zeer snel toe. In 1971 werkte 30% van alle vrouwen boven de 16 jaar, in 1991 is dat 56% (Hooghiemstra & Niphuis-Nell, 1993). De vrijgekomen 'vut-tijd' en het toenemend aanbod van vrouwen in deeltijdbanen compenseren elkaar maar net, van toename van het totale arbeidsvolume is dus geen sprake. Deze twee ontwikkelingen, de versnelde (her)intreding van vrouwen en de versnelde uitreding van mannen boven de 50/55, leiden er toe dat er een grote concentratie van taken plaatsvindt voor mensen tussen de 25 en 50 jaar. Mannen en vrouwen moeten in deze 25 jaar betaalde arbeid verrichten, carrière maken (of niet), kinderen krijgen en opvoeden (80% wil zich nog steeds voortplanten), zonder de be-

schikking over een fulltime huisvrouw. Het betekent lange werkweken en een permanente druk door de combinatie van arbeid en zorgtaken. Deze ontwikkelingen vragen om nieuwe geïntegreerde analyses van de organisatie van arbeid, informele zorg en zorgvoorzieningen.

Afgezien van deze merkwaaardige opeenstapeling van werkzaamheden in zo'n korte levensfase lijkt het economisch en sociaal gezien niet zo verantwoord om, én alle jongeren tot 25 jaar én iedereen boven de 50 jaar economisch afhankelijk te maken van de 'economisch actieven' tussen de 25 tot 50 jaar. Dezelfde groep heeft tevens de verantwoordelijkheid voor de zorgtaken van de allerjongsten en alleroudsten. Hoewel kinderen krijgen steeds meer uitgesteld wordt, valt biologische de hoofdmoot aan taken toch in genoemde leeftijdscategorie.

Met de zo gewenste toename van de arbeidsparticipatie van vrouwen is de informele zorg nog niet verdwenen. Integendeel, het vraagstuk begint daardoor steeds scherper zichtbaar te worden. De consequenties van de toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen voor de informele zorg voor jong en oud, zijn niet fundamenteel en systematisch doordacht en in kaart gebracht door overheid en werkgevers. Wat betreft de kinderopvang zijn de eerste stappen gezet. Na twee decennia lang de boot te hebben afgehouden met 'niet willen intreden in de privésfeer', reserveert de overheid sinds 1989 enige gelden voor kinderopvang en buitenschoolse opvang en kwam zij met een wettelijk deeltijd ouderschapsverlof. In het bedrijfsleven komen steeds meer cao afspraken over kinderopvang tot stand.

Heel anders is het gesteld met de zorg voor ouderen en hoogbejaarden. Het aantal zorgbehoevenden onder hen neemt door de vergrijzing snel toe. Mensen worden steeds ouder en steeds

* J.G.M. de Bruijn is lid van de redactie van *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*.

meer mensen worden oud. Dit betekent groeiende wachtlijsten in de gezinszorg (12.500 huishoudens voor reeds geïndiceerde hulp), verpleegtehuizen en in de thuiszorg, tekorten aan gezinsverzorgsters in de grote steden etc. De professionele zorgverlening is nu al niet meer toereikend om in de zorgverlening aan ouderen te voorzien en het potentieel voor de mantelzorg in de vorm van onbetaalde arbeid door vrouwelijke familieleden en vrijwilligsters neemt af (Arber en Ginn, 1991). Nu al wordt een groot deel van de informele zorg voor hoogbejaarden geleverd door mensen die nog in het arbeidsproces werkzaam zijn, door werknemers boven de 45. Door de ontgroening zal in de toekomst een groeiend aandeel van de werknemers boven de 45 zijn en zij zullen in toenemende mate te maken krijgen met zorgtaken voor hun ouders, al dan niet in combinatie met professionele hulp. Dit zal voor zowel vrouwelijke als mannelijke werknemers gelden (Laczko en Noden, 1993).

Voor veel werkgevers is het onderwerp van ouderenzorg en de implicaties daarvan voor de arbeidsparticipatie en voor het standaard arbeidspatroon nog geen urgente kwestie. Echter, de noodzaak van een terminaal verlot voor werknemers komt al steeds scherper naar voren. In het afgelopen decennium is het aantal mensen dat thuis sterft, gestegen van 10% (1978) tot 26% (1988) (Brombacher e.a., 1992). Een groot deel hiervan is alleenstaand.

Bij zowel de kinderopvang als ouderenzorg is de houding van overheid en bedrijfsleven nog een vrij statische. Enige kinderopvang voor de allerejongsten en enige professionele zorg of vrijwilligershulp voor ouderen. Het zal echter in de toekomst moeten gaan om een heel scala aan combinaties van regelingen en voorzieningen waarbij vooral degenen die betaalde arbeid combineren met zelf zorgverlenen worden ondersteund. De verzorgingsstaat zal niet alleen een aanbod moeten hebben van helemaal geen of volledige professionele verzorging, maar vele varianten daar tussen. Daarvoor is de combinatie met de werknemerspositie essentieel en derhalve de erkenning van werkgevers van de informele zorgproblematiek voor jong en oud als onderdeel van het arbeidsvoorwaardenbeleid. In gezamenlijke verantwoordelijkheid van sociale partners en overheid zou een nationaal zorgplan ontwikkeld kunnen worden, dat bestaat uit een samenhan-

gend geheel van beleidsmatige, organisatorische, technische en administratieve maatregelen en voorzieningen, gericht op wie voor wat verantwoordelijk wordt geacht. Flexibele arbeids- en zorgpatronen strekken dus verder dan alleen enige kindplaatsen en wat ouderschapsverlof. De ouderenzorg is een omvangrijkere en in uitvoering nog complexere problematiek. Onvoldoende professionele hulp enerzijds en wensen bij werknemers anderzijds nopen tot regelingen rondom ouderenzorg in de naaste toekomst. Flexibele afstemming van arbeids- en zorgpatronen op elkaar en daarbij passende sociale verzekeringen en voorzieningen vormen cruciale kwesties voor het huidige en toekomstige arbeidsbestel. Nieuwe analyses van de verhoudingen tussen arbeidsbestel en verzorgingsstaat zijn daarbij noodzakelijk, juist wat betreft de organisatie van de informele zorg in relatie tot de werknemerspositie. De informele zorg zal veel meer dan tot nu toe leidraad moeten worden voor nieuwe arbeidspatronen en formele zorgvoorzieningen.

In z'n totaliteit gaat het om moderne varianten van herintegratie van arbeidstaken en informele zorgtaken, in wisselende combinaties en in overeenstemming met de cycli van zorgtaken in het leven van de werknemer (m/v). Het arbeidsbestel zal hieraan een belangrijke bijdrage moeten leveren, anders zal het leiden tot verhoogd verzuim onder werknemers met zorgtaken of tot voortijdige uittreding. Misschien is het niet regelen van de informele zorg nog meer de achilleshiel van de Nederlandse economie dan de lage arbeidsparticipatie.

Literatuur

- Arber, Sara & Jay Ginn (1991), *Gender and Later Life. A Sociological Analysis of Resources and Constraint*, Sage, Londen.
- Brombacher, Wilma J. & Gonnie Kleingeld-van Noorloos (1992), *Verzorgingsverlof. Een verkenning door het land der levenden om te komen tot een menswaardig sterven*. Uitgave Katholieke Bond voor Ouderen, Den Bosch.
- Hooghiemstra, B.T.J. & M. Niphuis-Nell (1993), *Sociale Atlas van de vrouw*. Deel 2, Arbeid, inkomen en faciliteiten om werken en de zorg voor kinderen te combineren. SCP, Rijswijk; VUGA, Den Haag.
- Laczko, Frank & Sally Noden (1993), 'Combining paid work with eldercare; the implications for social policy'. In: *Health & Social Care* 1/2, p. 81-89, maart.
- WRR (1990), *Een werkend perspectief*. Arbeidsparticipatie in de jaren '90. SDU, Den Haag.